

ОСОБИСТІСНО-ДІЯЛЬНІСНА ОСНОВА СОЦІАЛІЗАЦІЇ КУРСАНТА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ МНС УКРАЇНИ

Анотація. У статті проаналізовано зміст та особливості особистісно-діяльнісного підходу до соціалізації курсантів ВНЗ МНС України.

Ключові слова: соціалізація, особистісно-діяльнісний підхід.

Аннотація. В статье проанализированы содержание и характерные особенности личностно-деятельностного подхода к социализации курсантов вузов МЧС Украины.

Ключевые слова: социализация, личностно-деятельностный подход.

Annotation. In the article the maintenance and characteristic features of personalit-activity approach is analysed to socialization of students VNZ of MNS Ukraine.

Key words: socialization, personality-activity approach.

Особистісно-діяльнісний підхід займає провідне місце у вирішенні проблеми соціалізації курсантів як в освітній, так і в професійній діяльності. Навчально-виховний процес, побудований на особистісно-діяльнісній основі, дозволяє реалізувати в якості мети професійної підготовки становлення особистості офіцера служби цивільного захисту з урахуванням сутності і особливостей його професійної діяльності та специфіки розвитку особистісного потенціалу курсантів. Вивчаючи діяльність, ми неминуче стикаємось із проблемністю співвідношення процесу і особистості в ньому. Розглядаючи діяльність окремо від особистості, ми як би віднімаємо в неї індивідуальні ознаки.

Отже, соціалізація, побудована на особистісно-діяльнісній основі, буде сприяти більш повному і цілісному формуванню досвіду реалізації майбутнім офіцером служби цивільного захисту професійних функцій.

Роботи, присвячені проблемі дослідження особистісно-діяльнісного підходу в освіті, пов'язані перш за все, з іменами К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, Л. Божович, К. Байші, Л. Виготського, О. Леонтьєва, В. Мясищева, А. Петровського, М. Приходько, С. Рубінштейна, М. Кагана, О. Кузьменко та ін., які розкривають якісну своєрідність процесу розвитку особистості на основі таких понять, як соціальна ситуація розвитку і провідна діяльність. Ідея соціальної ситуації розвитку була сформована Л. Виготським для характеристики системи стосунків між дитиною певного віку і соціальною дійсністю [1, с. 258 – 259].

Соціалізація особистості відбувається в діяльності, яка реалізується в численних рольових ситуаціях, які впливають на особистість і вимагають від неї певного стилю соціокультурної поведінки і професійної активності. У соціальній ситуації розвитку відображається увесь набір засобів, за допомогою яких здійснюється соціалізація курсантів. Сукупність цих засобів специфічна для того чи іншого суспільства, тих чи інших соціальних верств, того чи іншого віку соціалізованого. До них можна віднести: методи заохочення і покарання в сім'ї, групах однолітків; професійних групах і організаціях; послідовне залучення людини до багаточисельних видів і типів відносин в основних сферах її життєдіяльності: спілкуванні, грі, пізнанні, предметно-практичній і духовно-практичній діяльності, спорті [2, с. 57].

А. Петровський виділяє два підходи до аналізу особливостей розвитку особистості: психологічний і педагогічний. На психологічному рівні аналізу визначається, що вже є в особистості і що може бути в ній сформовано у даній конкретній соціальній ситуації розвитку. На педагогічному – що і як повинно бути сформовано в особистості, щоб вона

відповідала соціальним вимогам. У рамках цього підходу діяльність завжди виступає як провідна для розвитку особистості, опосередковує її ставлення до соціального середовища, її спілкування з оточуючими, конструює „соціальну ситуації розвитку” [3, с. 19]. У військовій педагогіці ідея соціальної ситуації розвитку у процесі соціалізації розглядається у межах взаємозв’язку мезо- і мікрофакторів.

Таким чином, розглядаючи процес соціалізації курсанта, ми аналізуємо соціальну ситуацію розвитку, яка характеризується, перш за все, системою взаємостосунків із оточуючими і обумовлена мікро- і мезофакторами.

Особистість як член різних формальних і неформальних груп, визначає своє ставлення до групових норм і цінностей, засвоює нові соціальні ролі. Важливим моментом її розвитку на певній стадії стає ставлення до самої себе. Усвідомлення своїх властивостей і якостей приводить індивіда до формування потреби бути особистістю. „Потреба „бути особистістю”, потреба в персоналізації забезпечує активність включення індивіда в систему соціальних зв’язків і разом з тим виявляється детермінованою цими соціальними зв’язками” [3, с. 50].

Слід зазначити, що особистість – активна, діяльна істота, а не пасивний об’єкт середовища. Її характерною рисою є творча діяльність. Тому зовнішні умови життя, зовнішні впливи визначають становлення особистості не прямо, а опосередковано через процес взаємодії людини із соціальним середовищем, її діяльність у цьому середовищі. І правильніше говорити не про вплив середовища, а про процес активної взаємодії людини з оточуючим середовищем, а також мезо- і мікрофакторами соціалізації особистості в процесі діяльності. Для курсантів (майбутніх офіцерів служби цивільного захисту) цю взаємодію ми розглядаємо у вигляді системи факторів (рис. 1).

Важливе місце серед названих факторів належить тим, які пов’язані особистісними якостями курсанта і його діяльністю (у тому числі з майбутньою службою в органах управління та підрозділах МНС України).

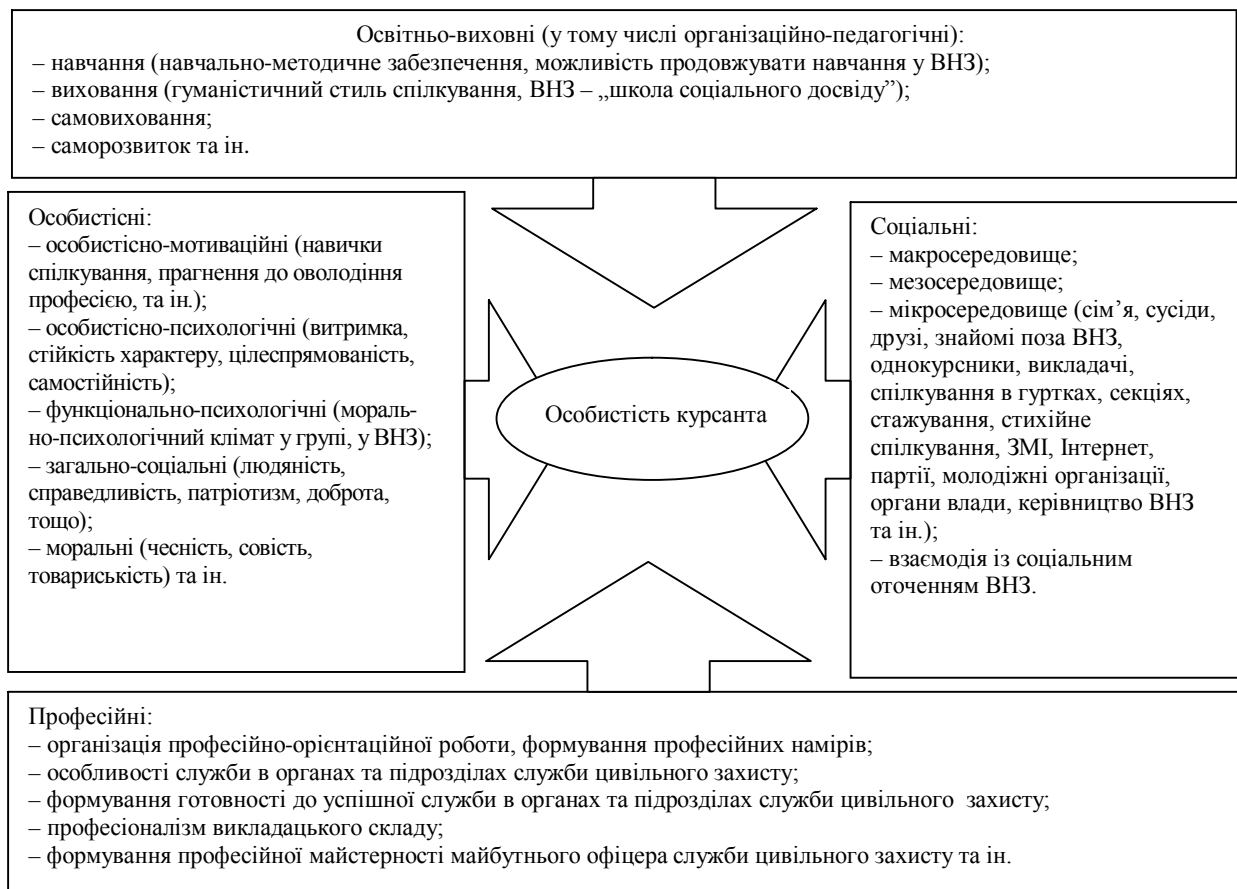

Рис. 1. Система факторів соціалізації курсантів ВНЗ МНС України.

А. Капська вбачає вплив на соціалізацію молоді в сучасних умовах у стимулюванні реалізації їх творчості, ініціативи та здібностей, залученні їх до вирішення проблем власного життя [4, с. 13]. Російський психолог С. Рубінштейн свого часу встановив, що становлення особистості людини можливе лише в ході змістовної, об'єктивно обґрунтованої і суб'єктивно-значущої діяльності. Найбільш універсальним, хоча і не зовсім повним, визначенням діяльності прийнято вважати: діяльність є специфічно людська форма активного ставлення до оточуючого середовища, зміст якої складає доцільна зміна і перетворення цього світу на основі засвоєння і розвитку різних форм культури [2, с. 89].

Як ми бачимо, діяльність являє собою важливу форму активного ставлення людини до оточуючого середовища. Оточуюче середовище, розмаїття взаємовідносин з людьми курсант сприймає через призму „Я-концепції”. Ще Л. Виготський писав, що „особистість стає для себе тим, що вона є в собі, через те, що вона пред'являє для інших. Це і є становлення особистості” [5, с. 34].

Діяльність є ядром особистості, тому включення курсантів у діяльність – найважливіша умова соціалізації. Тим більше, що в професійній школі діяльність – це перш за все шлях досягнення знань і активна форма підготовки до майбутньої професійної діяльності. Поняття провідної діяльності розкрито у працях О. Леонтьєва. „Це така діяльність, – відмічає він, – розвиток якої зумовлює головні зміни у психологічних процесах і психологічних особливостях особистості на даній стадії її розвитку” [6, с. 286].

Кожна стадія соціалізації характеризується різноманітними видами діяльності; здійснюючи їх, особистість різнобічно розвивається і соціалізується. Але завжди є одна діяльність, яка виконує визначальну, провідну функцію у розвитку особистості. Якщо діяльність виконується охоче, зацікавлено, якщо вона набула для індивіда особливого значення, то основний розвиток ініціюється в першу чергу нею. Соціалізація передбачає використання сукупності розгорнутих у часі прийомів соціального впливу на особистість, її включення у різноманітні види діяльності, які мають на меті сформувати систему певних соціально-важливих якостей, форм поведінки та індивідуальних способів (стилів) виконання задач професійної діяльності. Таким чином, соціалізація – це „формоутворення” особистості, адекватне вимогам соціально-професійної діяльності.

Вищий навчальний заклад ми розглядаємо як соціальний інститут (інститут соціалізації), який включає в себе процедури соціальних дій. Сучасний ВНЗ МНС України повинен стати „школою соціального досвіду”. Мета такого вищого навчального закладу не лише у формуванні системи знань, умінь і навичок, але й готовності до самовизначення в моральній, комунікативній, інтелектуальній, громадсько-правовій, професійній сферах діяльності, у розвитку індивідуальності кожного курсанта і виховання його як об'єкта соціалізації.

Ми прагнули, щоб навчання у нашому навчальному закладі було організовано не за моделлю „ізоляція від соціуму”, а навпаки „включення в соціум”, щоб створити своє соціокультурне середовище для формування і збагачення соціального досвіду курсантів. А для цього усі зусилля спрямовували на забезпечення простору для різноманітної діяльності курсантської молоді: різні види пізнавальної діяльності (рольові і пізнавальні ігри; „Що? Де? Коли?”; пошукові проекти; групова та індивідуальна НДР; робота з раціоналізації; підготовка наукових робіт та ін.); суспільно-політична діяльність (робота в органах курсантського та студентського самоврядування; співробітництво з молодіжними і політичними організаціями; участь у роботі студентських союзів та ін.); художньо-естетична діяльність (участь у художній самодіяльності ВНЗ і поза ним; робота у творчих гуртках і об'єднаннях та ін.); фізкультурно-спортивна діяльність (відвідування гуртків, секцій; участь у змаганнях як у ВНЗ, так і поза ним; туризм; професійний спорт; змагання з пожежно-стройової підготовки та ін.); трудова і професійна діяльність (керівництво роботою дружин юних пожежних у школах міста; стажування у практичних підрозділах; та ін.); організаційно-управлінська діяльність (до якої можуть бути залучені курсанти із

числа активістів, лідерів); суб'єктивна діяльність (самоорієнтація особистості в природному і соціальному середовищі, самопрогнозування і самопроекування, самопізнання, самовираження, самоствердження, саморозвиток, самоудосконалення та ін.).

Такий сценарій роботи ВНЗ був запроваджений в Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля і перевірений у процесі дослідження організаційно-педагогічних умов соціалізації курсантів. Реалізований нами особистісно-діяльнісний підхід до процесу соціалізації курсантів є основоположним, оскільки особистість формується лише в діяльності. Діяльність накопичується і перетворюється в особистісну характеристику у процесі соціалізації через систему освіти. Технологічно сценарій такої моделі соціалізації будувався як система стратегічного, тактичного, змістовного, організаційного, комунікативного, особистісно-позиційного і прогностичного блоків.

Стратегічний блок передбачає необхідність організації навчально-виховного процесу таким чином, щоб життя курсантів у межах цього процесу було для них значущим, цікавим, мало б особистісний сенс, задовольняло потреби в спілкуванні, творчості, самореалізації і самоствердженні. Ми намагались не скільки готувати курсантів до вимог ВНЗ, скільки адаптувати сам навчальний заклад до потреб курсантів і специфіки їхнього соціального становлення. Тому важливим організаційним моментом нашої експериментальної роботи було використання педагогічних досягнень у плані позанавчальної діяльності у ВНЗ.

Тактичний блок передбачає дві значущі умови:

- вибір, як реалізацію принципу самовизначення в різних моментах соціально-освітнього процесу: вибір послідовності освітнього процесу; освітньої програми; профілю чи спеціалізації у освітній програмі; дисциплін, які курсант вивчає за власним вибором; варіантів навчальних завдань і шляхів вирішення моральних ситуацій; органів самоуправління навчального закладу, того чи іншого напрямку соціокультурної діяльності та ін.;
- залучення до вищого навчального закладу провідних фахівців, талановитих людей, використання в навчально-виховному процесі можливостей міста, району, мікрорайону тощо.

Змістовний блок вказує на можливість різносторонньої діяльності: інтелектуальної, художньої, теоретично- і практично-орієнтованої, суспільно-необхідної, потрібної для набуття і збагачення соціального досвіду.

Організаційний блок передбачає можливість використання різних моделей соціально-культурної діяльності, які можуть бути сконструйовані на основі концепції прийнятої навчальним закладом з урахуванням реальних його можливостей а також контингенту ВНЗ. Пропонуються такі „моделі”:

- інформаційно-пізнавальна, яка передбачає, перш за все, переваги розвитку тих видів діяльності, які так чи інакше пов'язані із здобуванням інформації, поглибленням і поширенням знань про майбутню професію взагалі і про себе, як про об'єкта загальноцивілізаційного процесу. Відповідно у рамках даної моделі можуть розвиватись лекторії, гуртки, наукові конференції, випуск періодики ВНЗ, робота в радіотелецентрі. Наприклад, навколо вузівського радіотелецентру чи редколегії (видавництва) може розгорнутись діяльність, у якій може взяти участь кожний курсант;
- проблемно-аналітична – передбачає розвиток соціальної діяльності в напрямку осмислення і аналізу реальності;
- соціально-рольова „модель” соціально-культурної діяльності орієнтована на пошуки себе в певній соціальній ролі, а також на підготовку (інтелектуальну, емоційну і „поведінкову”) до цієї ролі. Надзавдання даної моделі – пошуки сенсу життя;
- ігрова як раз орієнтована на програвання (і „моделювання”) різних життєвих ситуацій, через які проходить людина незалежно від того, чим вона займається.

Комунікативний блок указує на необхідність організації позитивного спілкування в освітньому просторі ВНЗ, якому притаманні емоційність, безпосередність, дружелюбність, почуття гумору, ввічливість, відвертість, енергійність, діловитість, толерантність, комунікабельність, гостинність тощо.

Особистісно-позиційний блок указує на становлення позиції суб'єктивності в соціальному досвіді курсанта. У різних видах діяльності курсанти потрапляють у ситуацію рефлексії: розмірковують про себе, свої можливості і досягнення, усвідомлюють своє ставлення до людей, подій, інформації. Вони вчаться розуміти, що, нерідко, події і обставини не можна змінити, але можна і дуже важливо змінити своє ставлення до того, що відбувається.

Прогностичний блок орієнтує на очікувані результати:

- засвоєння професійно-важливих норм, цінностей, прийняття чи не прийняття в свідомості особистості тих чи інших соціальних і професійних ролей (сформованість соціальних і особистісно значущих цінностей);
- здатність до самовизначення, самоуправління своєю поведінкою і діяльністю, самореалізації, саморегуляції, самовиховання; ставлення до себе або „Я-концепція”;
- соціально-професійна компетентність і мобільність курсанта (входження людини у світ, засвоєння людиною сенсів буття, оволодіння основами професії, набуття курсантом власного досвіду, пробудження і становлення духовності, соціальне знання особистості, соціальна позиція особистості).

Основними методами оцінки рівня готовності курсантів до різних видів діяльності були спостереження, анкетування, самооцінка і експертна оцінка (при якій в якості експертів виступали однокурсники, викладачі, офіцери-вихователі). При співставленні характеристик курсантів нами використовувався метод шкалювання, який дозволяє перетворити якісні фактори в кількісні ряди для подальшого використання методів математичної статистики. Результати оцінки рівня готовності до різних видів діяльності у курсантів контрольної і експериментальної груп представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

Рівні готовності курсантів до різних видів діяльності

	Рівні готовності до діяльності					
	Високий		Середній		Низький	
	До екс-ту	Після екс-ту	До екс-ту	Після екс-ту	До екс-ту	Після екс-ту
Експериментальна група АПБ	10,4%	20,9%	22,4%	43,3%	67,2%	35,8%
Контрольна група АПБ	5,7%	13,4%	23,9%	29,9%	68,6%	56,7%

Таким чином, особливості діяльності викладача ВНЗ МНС України при розв'язанні проблеми соціалізації курсантів полягають в тому, що вона є складноорганізованою і включає багато взаємопов'язаних між собою видів, які мають спільні компоненти. Окремі види діяльності розрізняють за формою, способами здійснення і просторовими характеристиками, функціональною спрямованістю. Модель інтеракції різних видів діяльності найбільш повно розкриває педагогічний потенціал особистісно-діяльнісного, середовищного та рольового підходів до соціалізації курсантів.

Запропонована модель соціалізації будується за принципом „середовище у середовищі”. Соціокультурну взаємодію в освітньому середовищі слід розглядати, у першу чергу, як міжособистісне введення носієм культури (педагогом) у соціальну дійсність людини, яка активно входить і також стає носієм культури і соціального досвіду – курсанта.

Навчально-виховний процес у ВНЗ не повинен бути якісно відокремленим від інших соціальних процесів, пов'язаних із трансляцією сукупного досвіду і відтворенням соціально-особистісних якостей людини. Дослідження показують, що група соціальних

факторів має найбільший вплив на курсантів і, отже, характер оточуючого середовища може або обмежити, або підвищити можливості впливу інших факторів. Зниженню негативного впливу цих факторів сприяє реалізація особистісно-діяльнісного, середовищного і соціокультурного підходів до соціалізації курсантів в освітньому просторі ВНЗ МНС України. Особистісно-діялісна, середовищна і соціокультурна парадигми передбачають розвиток ВНЗ як відкритої освітньої системи, яка відкидає одноманітність у програшному та ідейному відношенні. Процес соціалізації, побудований на особистісно-діялісній основі, повинен враховувати зміни характеру і змісту праці офіцера служби цивільного захисту, виникнення нових універсальних, інтегрованих професійних функцій, які вступають у протиріччя з регламентованим характером професійної підготовки.

Соціалізація побудована на особистісно-діялісній основі, як показують дослідження, сприяє зниженню негативного впливу ряду негативних факторів (стосунки в колективі; розрив звичних зв'язків; дефіцит поважного ставлення з боку командирів; поява особистісних проблем; низький рівень сформованості психофізіологічних якостей курсантів; невміння довільно входити в оптимальний психологічний стан, швидкого і повного відновлення та ін.), за умови модернізації її процесу і змісту у відповідності зі змінами у структурі і змісті провідних видів соціально-культурної і професійної діяльності і динаміці соціального і особистісного процесів розвитку.

Змістом соціально-культурної діяльності виступає інтелектуальний, емоційний і „поведінковий” досвід особистості, який формується всіма обставинами життя, у тому числі курсантського, і визначає вибір тих чи інших конкретних видів діяльності. Чим ширший діапазон вибору, більше особистість залучена в реальні життєві процеси і виконання різних соціальних ролей, тим більше скорочується дистанція між „чужим” і „власним” досвідом.

Література

1. *Выготский Л.С.* Собрание сочинений: В 6 т. – М., 1984. – Т.4. – С.258 – 259.
2. *Рубинштейн С.Л.* Основы общей психологии. – М.: Педагогика, 1989. – 160 с.
3. *Петровский А.В.* Развитие личности и ведущей деятельности // Вопросы психологии. – 1987. – №1. – С.19.
4. Соціальна педагогіка: Підручник / За ред. *А.Й. Капської*. – К.: Центр навчальної літератури. – 2003. – 256 с.
5. *Выготский Л.С.* История развития психологических функций: В 6 т. – М., 1983. – Т.3. – С. 34.
6. *Леонтьев А.Н.* Избранные психологические произведения: В 2 т. – М., 1983. – Т.1. – 596 с.

УДК 37.013.42

Л.Г. Ковальчук

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ТОРГІВЛІ ДІТЬМИ

Анотація. У статті проаналізовані основні функції, завдання, принципи і етапи реалізації програм соціально-педагогічної профілактики торгівлі дітьми.

Ключові слова: профілактика торгівлі дітьми, програми соціально-педагогічної профілактики.